

Гончарук Р. А.,
старший викладач кафедри практики німецької та французької мов
Рівненського державного гуманітарного університету

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ Г. ГЕЙНЕ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ «RATCLIFF» ТА «GÖTTERDÄMMERUNG»)

Анотація. У науковій розвідці автор робить спробу дослідити фігури експресивного синтаксису та їхню роль у німецькомовному поетичному дискурсі на матеріалі поезій Г. Гейне «Ratcliff» та «Götterdämmerung». Актуальність дослідження зумовлена історичними та літературними причинами, оскільки в епоху значних ідеологічних змін як в Україні, так і у світі виникає потреба нового осмислення літературної спадщини митця. Творчий геній Г. Гейне посідає особливе місце в німецькій і світовій літературі. Своєю творчістю поет виводить на новий рівень уяву про емоційний світ людини, його внутрішній складник отримує нове багатогранне зовнішнє перевтілення. Г. Гейне прагне за допомогою своїх творів донести до читача всю глибину власних думок, переживань, розкрити перед ним усі грані свого багатого світогляду. Для досягнення своєї мети поет широко використовує фігури експресивного синтаксису. У статті автор проводить аналіз досліджень питання експресивного синтаксису у світовій і вітчизняній науці, робить спробу розкрити суть поняття експресивності. Автор розвідки також досліджує історію вивчення теорії верлібру. У статті розглянуто найбільш уживані в поезіях «Ratcliff» та «Götterdämmerung» засоби вираження експресивності. На прикладі аналізу поетичних творів Г. Гейне, які написані вільним віршем, досліджуються стилістичні функції таких фігур, як парцельовані конструкції, синтаксичні перестановки, синтаксичні повтори, анадиплосис, полісиндетон, антитеза та інші. Унаслідок дослідження автор доходить висновку, що досліджувані структури слугують у поетичних текстах для створення індивідуального авторського стилю, надання художньому мовленню образності, організованості, емоційної виразності та емоційного забарвлення, експресивності, розширення смислового та інтелектуального наповнення, поглиблення ефекту зображуваної картини, емоційного сприйняття реципієнтом прочитаного.

Ключові слова: експресивний синтаксис, верлібр, анафора, оксюморон, синтаксичний повтор, антитеза.

Постановка проблеми. Генріх Гейне належить до числа тих літературних діячів, чия творчість спричиняла суперечки ще за життя. «В аспекті класично-романтичної естетики Гейне закидали порушення природи віршування, повернення до прозаїчних буднів і втрату високого стилю» [13, с. 64]. Від природи поет був наділений оригінальною індивідуальністю, і натхнення для своїх творінь він черпав із зразків німецької та світової літературної спадщини. Розвідка присвячена дослідженню фігур експресивного синтаксису в поезіях Г. Гейне «Ratcliff» та «Götterdämmerung». **Актуальність** праці зумовлена поглибленням дослідження специфіки функціонування засобів експресивного синтаксису в поетичних творах. **Об'єктом** дослідження слугують тексти поезій Г. Гейне «Ratcliff» та «Götterdämmerung». **Предметом** розвідки є експресивні стилістичні конструкції в німецькомовному поетичному тексті.

Мета статті полягає у визначенні структурно-семантичних особливостей і функцій фігур експресивного синтаксису в поетичному тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес літературознавців до вивчення проблем експресивності з'явився ще в XIX столітті, проте широкого дослідження він набув усередині XX століття в працях Ш. Баллі, В.В. Виноградова, В.М. Маслова та інших учених. В українському мовознавстві це питання висвітлювали Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, І.Г. Чередниченко, В.С. Ващенко та інші науковці. Шарль Баллі вважав, що «тенденція до експресивності» веде до мовного «різноманіття», а «афективна функція» мови час від часу поживає мову [5, с. 18]. Р.О. Якобсон зазначав: «Експресивна функція <...> має своєю метою пряме вираження ставлення мовця до того, про що він говорить» [11, с. 198]. В.В. Виноградов, говорячи про важливість вивчення експресивного синтаксису, наголошував на «проблемі експресивних – виразних, образотворчих – відтінків, які притаманні тій чи іншій синтаксичній конструкції, чи тим чи іншим комбінаціям синтаксичних конструкцій» [6, с. 61]. О.А. Кострова розглядає експресивність як «... результат процесів метафоризації, метонімізації, імплікації, узагальнюючого повторення, членування, включення, переміщення та метасеміозису. Синтаксичний знак, який залучається до цих процесів, змінюється, набуваючи нових властивостей, чия природа має похідний функціонально-креативний характер – це властивості, які створюються та проявляються в мовному вжитку, в дискурсі» [7, с. 29].

Виклад основного матеріалу. Поезії Г. Гейне «Раткліф» та «Божі сутінки» (у перекладі Лесі Українки «Світова тьма» [3]) входять до циклу «Heimkehr» («Повернення додому»), в якому повною мірою розкривається його поетичний дар. Тон поезій стає більш спокійним і розважливим. Ліричний герой вже не той закоханий юнак, чие кохання є нещасним. Він уже дорослий поміркований чоловік, якому цікаві й інші грані життя. У поезіях присутні яскраві обриси пейзажів. Кохання Гейне трактує з іронічного боку. Написані ці поезії вільним віршем, або верлібром, – віршем, «... який не має наскрізної симетричності будови, не передбачає метра, рими і нерідко – поділу на строфи, що структурно наближає його до прози... Важливим засобом організації вільного вірша є інтонаційно-синтаксичні повтори» [4, с. 323]. Цей термін уперше було вжито французьким письменником Г. Коном у передмові до збірки «Перші вірші» (1884) [4, с. 323]. Дослідженням верлібру присвячені праці В.М. Жирмунського, Р.О. Якобсона, Л.І. Тимофєєва, З. Черни, Ю.М. Тинянова та інших. З. Черни виділяє константи, які виступають у вигляді повторів, як головну конструктивну ознаку верлібру [11]. Ю.М. Тинянов, роздумуючи над природою верлібру, зауважує: «До якої б фонічної в широкому

сміслі слова організованості не була б доведена проза, вона від цього не стає віршем; з іншого боку, як би близько не підходив вірш до прози в цьому плані, він ніколи не стане прозою і саме *raison d'être* «ритмічної прози», з одного боку, – *vers libre*, з другого в їх існуванні в першому випадку всередині прозаїчного ряду, в іншому випадку – усередині віршового ряду» [10, с. 65]. В українському літературознавстві серед досліджень теми верлібру можна вказати праці Г.К. Сидоренко, Б.І. Бунчука, Н.В. Костенко та інших учених.

Досліджуючи експресивний синтаксис німецької мови, О.А. Кострова зауважує: «Синтаксичний знак, в якому порядок слідування компонентів відрізняється від їх звичного положення у ситуації, яку він визначає, переходить в розряд неіконічних знаків <...> Втрачаючи іконічність, знак набуває експресивності» [7, с. 32]. Учений наголошує на тому, що будь-яка зміна звичного синтаксичного порядку слів призводить до зміни експресивного значення висловлювання. Це дуже помітно в німецькій мові, оскільки їй властивий сталий порядок слів у реченні. У разі зміни синтаксичного порядку слів, змінюється «темпоритм» висловлювання, який вказує на важливість того, що відбувається, і саме це створює певну експресію.

Такі синтаксичні перестановки притаманні також поезіям Г. Гейне «Раткліф» та «Божі сутінки». «*Der Traumgott brachte mich in eine Landschaft, Wo Trauerweiden mir "Willkommen" winkten Mit ihren langen, grünen Armen, wo die Blumen Mit klugen Schwesternaugen still mich ansah*» [15] «*...jubelnd Zieht nach dem Tor die krausbewegte Schar*» [14]. Хоча для верлібру характерна вільна побудова віршованого рядка, яка підпорядкована лише творчому задуму автора, однак такі навмисні перенесення або винесення за межі властивої німецькій мові рамочної конструкції другорядних членів речення свідчить про важливість їхньої ролі для створення композиції, емоційної картини поезії, для зосередження уваги читача саме на цих образах.

Ще одним із прикладів синтаксичної перестановки членів речення можуть слугувати відокремлення окремих членів речення. Тож вони набувають певного експресивного забарвлення, стають більш самостійними. Ці конструкції також привертають увагу читача до емоційного забарвлення зображуваної картини реальної дійсності. «*Da saßen wir beisammen, still und traurig ...*» [15].

Парцельовані конструкції в літературних творах завдяки розділенню речення на інтонаційно незалежні частини виділяють у тексті найбільш важливі, значущі моменти висловлювання, надають їм смислову та емоційну виразність. Завдяки парцельованим конструкціям відбувається невимушений діалог між поетом і читачем: «*Auf den Gesichtern les ich die Gedanken, Viel schlimme*» [14].

Серед фігур експресивного синтаксису в поезіях Г. Гейне «Раткліф» та «Божі сутінки» є також синтаксичні повтори, які цілком характерні для емоційного мовлення. Найбільш поширеною з повторів є анафора – експресивна стилістична фігура, в якій повторюються початкові компоненти на початку двох чи більше висловлюваних рядків. Цей прийом дає можливість поету донести до читача глибину емоцій, яскраву картину образів: «*Der Traumgott brachte mich in eine Landschaft, Wo Trauerweiden mir "Willkommen" winkten Mit ihren langen, grünen Armen, wo die Blumen Mit klugen Schwesternaugen still mich ansah, Wo mir vertraulich klang der Vögel Zwitschern, Wo gar der Hunde Bellen mir bekannt schien ...*» [15]. Також у поезіях присутня епіфора, за допомогою якої автор наголошує на важливості зображува-

ного: «*Ich sah sie forschend an, jedoch sie sprach nicht. "Wo ist Maria!" fragt ich, jedoch sie sprach nicht ...*» [15].

Г. Гейне у своїх творах використовує таку фігуру експресивного синтаксису, як антитеза – прийом, який полягає в зіставленні протилежних думок або образів [1]. Вона передає певне психологічне напруження, яскраво відтворює картину емоційного стану ліричного героя, його реакцію на ті події, які відбуваються навколо нього: «*Denn jener hohle, kalte Ton war doch Die einst so süße Stimme von Maria! ... Ach, jenes Weib war doch die einst so schöne, Die blühend holde liebliche Maria!*» [15]; «*Und meinen eignen Engel seh ich dort ... Und ein entsetzlich häßlich schwarzer Kobold Reißt ihn vom Boden*» [14].

Досить поширений у поезіях «Раткліф» і «Божі сутінки» такий прийом, як полісиндетон – стилістична фігура, яка полягає в навмисному надмірному використанні сполучників [9, с. 142]. Тож автор створює єдність створеного образу, посилює виразність поетичного мовлення. «*Und führt' mich endlich in ein dämmernd Zimmer, Und zeigt', mit abgewandtem Angesicht,* «*Da saßen wir beisammen, ... Und sahn uns an, und wurden immer trauriger*» [15]; «*Der Mai ist da mit seinen goldnen Lichtern Und seidenen Lüften und gewürzten Düften, Und freundlich lockt er mit den weißen Blüten, Und grüßt aus tausend blauen Veilchenaugen, Und breitet aus den blumreich grünen Teppich ...*» [14].

Поезія Г. Гейне «Раткліф» містить також таку фігуру експресивного синтаксису, як анадиплозис, яка логічним виділенням певного слова посилює його емоційне забарвлення: «*... im Kopfe Wars ruhig, ruhig schüttelte ich ab Den Staub von meinen Reisekleidern ...*» [15].

Синтаксичні повтори поєднують смислові зв'язки строф, логічно завершуючи представлений образ. У цих творах Г. Гейне використовує тричленний повтор, який «... підкреслює емоційно-смислову тональність висловлювання» [8, с. 143]. Такий вид повтору дає змогу автору значною мірою підкреслити важливість цього образу, його роль у створенні емоційної картини поезії: «*In selgen Düften schwebten alle Blumen, Und alle weinten stille Wonnetränen, Und alle jauchzten: Liebe! Liebe! Liebe!*» [15]. Г. Гейне потрійним повтором займенника «alle» та іменника «Liebe» малює перед читачем образ всеохоплюючого коханця, про яке так мріяв ліричний герой.

Для більш детальної характеристики настрою літературного героя Г. Гейне у своїх поезіях використовує такий експресивний прийом, як дистантний повтор. За допомогою повтору в поетичному тексті слово отримує новий емоційний відтінок у лексичному значенні, посилюється його експресія. Цьому сприяють також яскраві епітети, які, як правило, вжиті перед другим словом у повторі: «*So fremd mir schien, so wunderseltam fremd,* «*sind das die keuschen, Die blumenkeuschen Lippen von Maria ...*» [15].

Часто в творах художньої літератури використовується оксюморон – стилістично незвичне поєднання семантично протилежних чи віддалених слів, якими утворюється і виражається нове контрастне поняття, уявлення [2, с. 361]. Г. Гейне також уживає у своїх творах цей засіб експресивного синтаксису, оскільки за його допомогою поет може впливати на емоції читача, створюючи новий незвичний образ: «*Auf seinem Throne sitzt der bleiche Gott*» [14].

Висновки. Поезія Г. Гейне посідає особливе місце в історії німецького романтизму. У кожному творі поета ліричний герой – це сам поет, лише за деякими переосмисленнями та перевтіленнями. Для розкриття характеру ліричного героя

перед читачем Г. Гейне у своїй поезії широко використовує фігури експресивного синтаксису, які допомагають поету в створенні його особливого авторського стилю, яскравої палітри літературних образів, емоційному впливі на читача.

Подальше дослідження та аналіз засобів експресивного синтаксису в поезії Г. Гейне має широкі перспективи для розвитку в плані розширення досліджуваних категорій.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/antyteza>.
2. Дудик П.С. Стилїстика української мови: навч. посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с. (Альма-матер). ISBN: 966-580-185-6.
3. Леся Українка. Поезії. / *Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах.* / Редкол.: С.С. Шаблювський (голов. ред.) та ін. К.: «Наукова думка», 1975. Т. 2: «Поєми. Поетичні переклади». 1975. 367 с., С. 167–169.
4. Українська літературна енциклопедія: в 5 т. / Редкол.: І.О. Дзеверін (відповід. ред.) та ін. К.: Голов. ред. УРЕ ім. М.П. Бажана, 1988. Т. 1: А–Г. 536 с., С. 323. ISBN: 5-88500-003-4.
5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: «Изд-во иностранной литературы», 1955. 416 с.
6. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики. *Вопросы языкознания.* 1955. № 1. С. 60–87.
7. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка: учеб. пособие. М.: «Флинта»; Московский психолого-социальный институт, 2004. 240 с.
8. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилїстика англійського язика: учеб. пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков. К.: «Вища школа», 1984. 247 с.
9. Рыжкова-Гришина Л.В., Гришина Е.Н. Художественные средства. Изобразительно-выразительные средства языка и стилистические фигуры речи: словарь. М.: «Флинта», 2015. 337 с.
10. Тынянов Ю.Н. Проблема стихотворного языка. М.: «Советский писатель», 1965. 301 с.
11. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против».* М.: «Прогресс», 1975. С. 193–230.
12. Czerny Z. Le vers libre francais et son art structural. PANS: “Poetyka”. Warszawa, 1961. S. 37–50.
13. Gerhard Höhn: Heine-Handbuch. Zeit, Person, Werk. Stuttgart 1987, S. 64. ISBN: 978-3-476-01965-3.
14. Heinrich H. Götterdämmerung. URL: <https://www.staff.uni-mainz.de/pommeren/Gedichte/BdL/Goetterd.html>.
15. Heinrich H. Ratcliff. URL: <https://www.staff.uni-mainz.de/pommeren/Gedichte/BdL/Ratcliff.html>.

Гончарук Р. А. Экспрессивный синтаксис художественной речи Г. Гейне (по материалам поэзии «Ratcliff» и «Götterdämmerung»)

Аннотация. В научном исследовании автор делает попытку изучить фигуры экспрессивного синтаксиса и их роль в немецкоязычном поэтическом дискурсе на материале поэзий Г. Гейне «Ratcliff» и «Götterdämmerung». Актуальность исследования обусловлена историческими и литературными причинами, поскольку в эпоху значительных идеологических изменений как в Украине, так и в мире возникает необходимость в новом осмыслении литературного наследия поэта. Творческий гений Г. Гейне занимает особенное место в немецкой и мировой литературе. Своим творчеством поэт выводит на новый уровень представление об эмоциональном мире человека, его внутренняя составляющая получает новое многогранное

перевоплощение. Г. Гейне стремится при помощи своих произведений донести до читателя всю глубину собственных мыслей, переживаний, раскрыть перед ним все грани своего богатого мировоззрения. Для достижения своей цели поэт широко использует фигуры экспрессивного синтаксиса. В статье автор проводит анализ исследований вопроса экспрессивного синтаксиса в мировой и отечественной науке, делает попытку раскрыть суть понятия экспрессивности. Автор статьи исследует также историю изучения теории верлибра. В работе рассмотрено наиболее употребляемые в поэзиях «Ratcliff» и «Götterdämmerung» средства выражения экспрессивности. На примере анализа поэтических произведений Г. Гейне, написанных вольным стихом, исследуются стилистические функции таких фигур, как парцеллированные конструкции, синтаксические перестановки, синтаксические повторы, анадиплосис, полисиндетон, антитеза и другие. В результате исследования автор приходит к выводам, что рассматриваемые структуры служат в поэтических текстах для создания индивидуального авторского стиля, придания художественному языку образности, структуры, эмоциональной выразительности и эмоционального окраса, экспрессивности, расширения смыслового и интеллектуального наполнения, углубления эффекта изображаемой картины, эмоционального восприятия реципиентом прочитанного.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, верлибр, анафора, оксюморон, синтаксический повтор, антитеза.

Honcharuk R. The expressive syntax of artistic speech by H. Heine (based on the poems “Ratcliff” and “Götterdämmerung”)

Summary. In this scientific research, the author attempts to explore the figures of expressive syntax and their role in German-speaking poetic discourse based on the works of H. Heine’s “Ratcliff” and “Götterdämmerung”. The relevance of the research is backed by historical and literary reasons, since in the era of significant ideological changes, both in Ukraine and in the world; there is a need for a new understanding of the literary heritage of the artist. The creative genius of H. Heine occupies a special place in the German and world literature. By his work the poet brings to a new level the imagination of the emotional world of man; his inner component receives a new multifaceted external impersonation. H. Heine seeks to use his works to convey to the reader all the depth of his own thoughts and experiences, to reveal to him all the facets of his rich worldview. To achieve its goal, the poet widely uses the figures of expressive syntax. In the article the author analyzes the research of the question of expressive syntax in worldwide and national science, makes an attempt to reveal the essence of the concept of expressiveness. The author also explores the history of studying of the theory of free verse. The article discusses the most used ways of expression in the poems “Ratcliff” and “Götterdämmerung”. On the example of the analysis of the poetic works of H. Heine, which were written in a free poem, are researched the stylistic functions of such figures as parsed constructions, syntactic permutations, syntactic repetitions, anadiplosis, polysindeton, antithesis, and others. During the research the author concludes that the investigated structures serve in poetic texts to create an individual author’s style, to provide the artistic speech of imagery, organization, emotional emphasis and emotional color, expressiveness, expansion of semantic and intellectual content, deepening the effect of the depicted picture and of the emotional perception of poem by the recipient.

Key words: expressive syntax, free verse, anaphor, oxymoron, syntactic repetition, antithesis.